

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Андрій Яковлев,

заступник головного вченого секретаря Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук

У статті досліджується специфіка конституційного процесу в сучасній Україні в контексті її європейської інтеграції. Автор обґрунтовує роль європейських правових цінностей та правових стандартів в процесі модернізації Конституції України й утвердження принципів конституціоналізму. Особлива увага надається проблемам конституційного забезпечення сталого демократичного розвитку України, створенню надійних та ефективних конституційних механізмів гарантування принципу верховенства права. Проаналізовано стан та перспективи розвитку конституційного законодавства України в частині втілення рекомендацій ЄС.

Ключові слова: конституційний процес, європейська інтеграція, європейські правові стандарти, європейські правові цінності, демократія, верховенство права, конституціоналізм

Як глобальний міжнародний контекст становлення і розвитку системи конституційного права в Україні, так і неодноразово проголошений на найвищому державному рівні загальний напрям європейської інтеграції нашої країни змушують аналізувати сучасний конституційний процес в Україні не лише у власне національному аспекті, але й з погляду поглиблення інтеграційних процесів з ЄС, адаптації законодавства України до законодавства ЄС, і що найголовніше – формування конституційно-правової основи для практичного втілення фундаментальних європейських правових цінностей та правових стандартів. З цього погляду виняткової наукової значущості набувають питання визначення базових правових та політичних аспектів конституційного процесу

в Україні в світлі практичної реалізації її поступу на шляху до європейської інтеграції. Разом з тим, вказуючи на місце зазначеної проблематики в системі сучасних конституційно-правових досліджень, необхідно відзначити й ті причини, які істотно підвищують її актуальність у сучасних умовах конституційної модернізації, що наразі триває в Україні. З-поміж них наголосимо на найважливіших.

По-перше, ще на початку доби незалежного державотворення в Україні кінця ХХ століття було чітко визначено загальні орієнтири та пріоритети конституційного процесу, а також ті цілі, які мають бути реалізовані в ході державного і суспільного розвитку. Як зазначає С.Головатий, зазначені цілі цілком відповідали тим стандартам і цінностям, «на яких постала і

* Стаття друкується в авторській редакції

розвивається сучасна Європа, і якими є: верховенство права, демократія, права людини» [1]. Не викликає сумніву, що зазначена спорідненість цілей та завдань конституційного розвитку актуалізувала питання вивчення європейського державно-правового досвіду не лише тлумачення самих цих понять, але й їх практичного забезпечення через наявні інститути та механізми конституційного права. Разом з тим, сучасний стан забезпечення цих європейських правових цінностей та стандартів, як доводить Р.Гринюк, жодною мірою не можна вважати задовільним [2], що змушує значно активніше шукати засоби гарантування верховенства права, прав людини та засад демократичного розвитку держави і громадянського суспільства в Україні в процесі триваючої нині конституційної модернізації. Такої ж позиції дотримується О.Скрипнюк, який прямо вказує, що «навіть загальний огляд принципів правової держави, її фундаментальних ідей та понять, які становлять науково-теоретичну основу загальної європейської моделі правової держави і правової державності крізь призму їх реалізації у сучасній Україні, змушує прийти до доволі невтішних висновків» [3].

По-друге, сам факт загального вибору державно-правового вектору розвитку України пов'язаний з наближенням її національної правової системи до європейської. І хоча цей процес об'єктивно відбувається на декількох рівнях та у різних сферах не можна сперечатись з тим, що в його основі лежить певний притаманний європейській традиції тип праворозуміння в цілому, в якому домінують правові ідеали справедливості, свободи та рівності [4]. Причому зазначені ідеали не просто проголошуються, що є явищем характерним для перехідних суспільств [5], але й створюється складний інституціональний механізм їх реалізації та забезпечення. Невипадково, розвиток права ЄС на сучасному етапі пов'язаний не тільки з юридичним закріпленням певних цілей, цінностей і задач, але й з комплексністю їх реалізації [6]. Невід'ємною частиною цього механізму є держава, організація і функціонування якої повинні сприяти практичному втіленню цих ідеалів. В результаті чого зазначені цінності стають органічною частиною конституційного процесу і його детермінантою, яка визначає не лише загальні параметри, але й зміст функціонування держави в цілому, органів державної влади, їх службових і посадових осіб.

По-третє, заслуговує на увагу той важливий факт, що конституційний процес в Україні наразі пов'язаний не тільки зі становленням України як правової, соціальної і демократичної держави, але й з розвитком громадянського суспільства. Причому, поняттям «громадянське суспільство» описується не стільки певна «автономна» та «суцільно відокремлена» від держави сутність, скільки активний контрагент держави, який за допомогою характерних для нього інститутів взаємодіє з державою на чітко визначених конституційних засадах й у спільному правовому просторі. Подібна роль громадянського суспільства у розвитку демократичної, правової і соціальної держави є однією з визначальних властивостей європейської правової традиції. У результаті чого, процес європейської інтеграції спричиняє в Україні зміни щонайменше на двох рівнях: а) на рівні конституційного забезпечення організації і функціонування органів державної влади; б) на рівні забезпечення гарантій функціонування та розвитку громадянського суспільства. Все це суттєво підвищує актуальність наукового дослідження конституційної модернізації в сучасній Україні в контексті її європейської інтеграції із визначенням власне правових та політичних детермінант цього процесу.

На думку провідних вітчизняних фахівців в галузі конституційного права, триваюча нині конституційна модернізація пов'язана не стільки з процесом «локальних змін» тих чи інших форм організації та механізмів взаємодії окремих органів державної влади, скільки з комплексним реформуванням Конституції України, яке повинне забезпечити її відповідність наявним суспільним потребам та інтересам, а також визначити основи конституційного ладу України в такий спосіб, щоб вони відображали фундаментальні правові цінності, гарантували їх реальність та практичну реалізованість. Більше того, як засвідчує європейський досвід, самі по собі механізми взаємовідносин між різними гілками державної влади та форми її організації мають достатньо високий рівень варіативності, оскільки поняття конституціоналізму не є жорстко прив'язаним до тієї чи іншої форми державного правління, типу виборчої системи, способу діяльності системи конституційної юстиції тощо. З цього погляду, говорячи про європейську інтеграцію, слід акцентувати в першу чергу на засадничих правових основах держави і суспільства, на тому, що Ю.Тихомиров влучно визначив поняттям «концептуального і світоглядного розуміння природи і ролі держави» [7].

На сьогоднішній день фундаментом функціонування держави і громадянського суспільства, а також їх взаємодії в Європі, є ідеї і принципи конституціоналізму, а також визнання цінності конституції як правової основи їх розвитку. Усталено феномен конституціоналізму тлумачиться як «рух в напрямі конституційної держави». Свого часу з таких позицій до його визначення підходили Ф.Кокошкін, М.Ковалевський та інші визнані революційні російські юристи. Щоправда, отождолення конституціоналізму з формуванням певного типу держави є не зовсім коректним і потребує на

певні уточнення. Справа у тому, що саме поняття «конституційна держава» передбачає не стільки специфічну систему організації і функціонування державної влади, скільки відсилає до двох інших тісно пов'язаних з ним понять: «право» та «громадянське суспільство». Зокрема, як аргументує сучасний російський дослідник О.Пархоменко, суть конституційної держави розкривається через її основну ціль, якою є гарантування підпорядкування держави праву, яке відповідає суспільній правосвідомості і забезпечує сталий розвиток суспільства [8]. Практичне забезпечення цієї цілі відбувається завдяки тому, що визначальні правові ідеї, цінності та принципи набувають свого закріплення у конституції, що стає основою суспільного і державного ладу.

Як зазначає В.Чиркін, попри усі відмінності у конституційній практиці окремих європейських країн, можна виділити певні універсальні властивості, які впливають на визнання цінності конституції, адже конституція, відповідно до цього підходу, є: а) основним законом, що юридично встановлює основи суспільного і державного ладу, колективів та особи, а також визначає напрями розвитку суспільства; б) актом, що має властивості суспільного договору; в) юридичною базою розвитку правової системи суспільства; г) актом, в якому містяться найважливіші норми державної ідеології [9]. Такий статус конституції підтверджується тим, що вона, як правило, описується як найвищий правовий акт, норми якого є нормами прямої дії. Фактично такий статус Основного Закону передбачено й у чинній Конституції України, частини друга і третя статті 8 якої встановлюють: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту кон-

ституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується». З-поміж вітчизняних юристів про роль і значення принципу верховенства конституції пише Д.Аблязов [10]. Однак, попри чітко сформульовані юридичні норми в частині конституційного закріплення принципу верховенства конституції, реальний статус Основного Закону часто не може бути описаний як відповідний принципу верховенства конституції. Звісно, європейська конституційна практика також передбачає активну діяльність органів конституційної юстиції, які можуть виправити ті розбіжності, які за різних обставин виникають в процесі нормотворчості. Але проблема забезпечення верховенства конституції в Україні полягає навіть не стільки у не завжди ефективній діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, скільки у тому, що сама Конституція України має надмірну декларативність та не містить у собі достатньо дієву систему забезпечення і гарантування тих положень і норм, які покликані сприяти утвердженню України як правової, демократичної і соціальної держави. Ще на самому початку цього століття на цю проблему становлення конституціоналізму в Україні звертав увагу О.Скрипнюк, коли обґрунтовував необхідність доповнення системи засад державотворчої і правотворчої діяльності в Україні принципом реальності та забезпеченості конституційних норм [11]. Причому, вживаючи поняття «реальності» конституційних норм цей дослідник мав на увазі навіть не стільки систему гарантій, скільки вихідну настанову на наповнення конституції (йдеться насамперед про основи конституційного ладу) тими положеннями, які сприймаються державою і суспільством як об'єктивні і необхідні цілі, що можуть і повинні практично реалізовуватись у повсякденній юридичній практиці та інших видах сус-

пільної практики, які тією чи іншою мірою зазнають на собі вплив конституційного права. Деяко пізніше, у своїй праці присвяченій функціям конституції цей фахівець формулював свою позицію значно жорсткіше, наголошуючи на тому, що перетворення конституції на політичну декларацію та на засіб конкуренції різних політичних еліт не тільки редукує її статус як Основного Закону, але й практично повністю знищує перспективи утвердження конституціоналізму в Україні [12].

Утім, феномен європейського конституціоналізму пов'язаний не лише з рядом формальних вимог, які покликані забезпечувати верховенство конституції, але й стосується тих змістовних положень, що мають бути відображені у її змісті. Звісно, будь-яка конституція завжди корелює з певними об'єктивними суспільними відносинами, включаючи й такий їх тип як публічно-владні відносини. Тому в сучасній науці конституційного права часто застосовується поняття «конституційної референтності», тобто визначенню рівня та характеру її співвіднесеності з правосвідомістю й матеріальним буттям соціуму [13]. У класичній теорії конституційного права це явище часто описувалось завдяки аналізу специфіки співвідношення між юридичною і фактичною конституцією. Але, разом з тим, не можна заперечувати й загальний програмний характер конституцій, який полягає у визначенні суспільнозначимих цілей, що повинні набути своєї реалізації як у конституційному процесі, так і в процесі суспільного і державного розвитку загалом. З цього погляду, утвердження конституціоналізму європейського типу супроводжується обов'язковим конституційним закріпленням ряду цінностей, принципів та пов'язаних з ними інститутів. Ключовою з них є верховенство права, що постає одночасно і як певний універсальний європейський стандарт, який

скеровує розвиток держави та обмежує державну владу. Хоча, як пише С.Головатий, нині в Україні доволі часто верховенство права тлумачиться у хибний спосіб, оскільки при цьому ідея «правовладдя» підмінюється поняттям верховенства звичайних позитивних законів. Подібний підхід у тлумаченні принципу верховенства права жодним чином не спрямовуватиме конституційний процес в Україні у відповідності до тих стандартів, які наразі об'єктивно сформувались у ЄС, адже, попри всю роль та значення законності, це поняття не може отожнюватись з принципом верховенства права, а отже й не вичерпує його зміст. На відміну від зазначеного, той зміст, що вкладається в словосполучення «верховенство права» (Rule of Law) у європейській конституційній практиці має дещо відмінне і одночасно значно ширше значення, на що, до речі, неодноразово вказувала Венеціанська Комісія. Йдеться про те, що конституція повинна містити норми «стосовно каталогу прав людини прав людини і основоположних свобод, стосовно повноважень і порядку формування і функціонування органів державної влади, стосовно інститутів захисту прав людини, а також механізмів і процедур, що вимагаються верховенством права для того, або запобігти зловживанням владою та протидіяти владному свавіллю» [14].

З цього погляду, навіть прийняті у відповідності до встановленої процедури та уповноваженим органом закони не можуть вважатись правовими (такими, які відповідають принципу верховенства права), якщо вони обмежують права людини або унеможливають їх практичну реалізацію, якщо вони виводять органи державної влади з-під контролю громадян і громадянського суспільства, утворюють передумови для формування авторитарної публічної влади, зменшують рівень впливу громадян на діяльність держави, розширюють поле державно-

го втручання шляхом зняття бар'єрів та обмежень по відношенню до діяльності органів державної влади, їх службових і посадових осіб. Більше того, у нормотворчій практиці сучасної України можна спостерігати постійно зростаючу кількість законів, що суперечать Конституції України. Як пише М.Козюбра, «за підрахунками фахівців, із загальної кількості законів, прийнятих Верховною Радою України протягом 1997–2009 років... кожний 18-й закон чи окремі його положення визнані Конституційним Судом України неконституційними» [15].

Разом з тим, європейська інтеграція України передбачає подальше її просування шляхом демократії, а отже й спрямування конституційного процесу у зазначеному напрямі. Попри цілий ряд розбіжностей у доктринальному тлумаченні змісту цього поняття, загально визнаним видається те, що сучасна демократія, як доводить російський вчений В.Іванов, є «комплексом правових та політичних інститутів й практик, які забезпечують громадянам політичні та суміжні права і свободи, включаючи право відкрито обговорювати державні справи и право брати участь у політичній діяльності, безпосередньо управляти державою, а також врахування їх інтересів та думок при прийнятті та реалізації державних рішень» [16]. Більше того, на доктринальному рівні останні десятиліття наукових конституційно-правових досліджень характеризуються поступовим утвердженням теорії діалектичного зв'язку між правовою державою і державою. Справді, поширення ідей і практики конституціоналізму в Європі ХХ–ХХІ століття переконливо доводить, що не лише правова держава потребує демократії як найбільш оптимальної форми організації публічної влади у сучасних умовах, але й сама демократія, за словами Ф.Раянова, постає засобом «правового (справедливого) розв'язання викликів суспільного розвитку, проблем і питань» [17].

Таким чином, процес європейської інтеграції України є одночасно процесом конституційного удосконалення та забезпечення дієвості базових демократичних інститутів. Одним з них, є інститут виборів щодо якого наразі виникає чимало проблем. У цьому контексті наближення до європейських стандартів означає вирішення цілого ряду проблем, які далися в знаки в ході виборів народних депутатів. Зокрема йдеться про: визначення критеріїв, з урахуванням яких здійснюється утворення одномандатних виборчих округів; удосконалення процедури виправлення помилок і неточностей у документах, поданих для реєстрації кандидатів у депутати; проведення навчання для осіб, які претендують на виконання повноважень члена окружної, дільничної виборчої комісії; розробку порядку проведення жеребкування стосовно включення кандидатур до складу окружних та дільничних виборчих комісій; зменшення кількості членів дільничних виборчих комісій; перерозподіл повноважень між Центральною виборчою комісією та окружними виборчими комісіями в частині організації виборчого процесу в одномандатних виборчих округах; уточнення підстав для прийняття Центральною виборчою комісією за результатами виявлення фактів порушення виборчого законодавства рішення про попередження партії, кандидати в депутати від якої включені до виборчого списку партії, або окремого кандидата в депутати; регламентації та регулювання проведення передвиборної агітації; надання офіційним спостерігачам від іноземних держав та міжнародних організацій права отримувати копії протоколів про прийняття окружною виборчою комісією виборчих бюлетенів, передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів, підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та підсумки голосування у відповідному виборчому окрузі; уточнення об-

ставин (фактів), на підставі яких голосування на виборчій дільниці може бути визнано недійсним; уточнення підстав для прийняття рішення про повторний підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та порядку його проведення; удосконалення порядку розгляду документів дільничних виборчих комісій окружною виборчою комісією; надання окружним виборчим комісіям та Центральній виборчій комісії права вносити зміни до протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та про підсумки голосування у відповідному виборчому окрузі з метою виправлення неточностей (описок чи помилок); порядок оприлюднення Центральною виборчою комісією до встановлення Центральною комісією результатів виборів на її офіційному веб-сайті результатів голосування виборців на кожній виборчій дільниці із зазначенням усіх відомостей, що передбачені протоколом дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців; порядок оприлюднення Центральною виборчою комісією інформації стосовно всіх поданих до Комісії скарг, що стосуються процесу виборів народних депутатів, та результатів їх розгляду; порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються процесу виборів депутатів тощо. Подекуди сьогодні можна зустріти думку, що зазначені питання мають суто «технічний» характер і не можуть виступити перешкодою на шляху європейської інтеграції України. Утім, такий підхід видається принципово невірним, адже в реальності інститути народовладдя є ключовим і одночасно вирішальним засобом гарантування народного суверенітету. Тобто, говорячи про конституціоналізм, слід мати на увазі, що сама конституція в умовах правової державності є актом установчої влади народу, вираженням і втіленням його суверенної волі, що, власне, і робить конституцію «базовою правовою формою легітимації державної влади» [18].

Щоправда, проблеми конституційного забезпечення демократизму державної влади, а також пов'язаного з цим гарантування народного суверенітету в сучасній Україні, не слід редукувати виключно до безпосередньої демократії. В реальності демократизм держави охоплює значно більш широке коло проблем, які наразі вимагають свого конституційного розв'язання у триваючому процесі конституційної модернізації. Зокрема, навіть на рівні доктринальних дефініцій поняття демократії у науці конституційного права часто можна зустріти такі її ознаки як реалізація принципу поділу влади, гарантування місцевого самоврядування (зазначена тенденція, яка стосується процесів деконцентрації і децентралізації влади, нині часто описується як одна з визначальних властивостей розвитку сучасних демократій в умовах інформаційних суспільств і глобалізації), розширення форм та урізноманітнення механізмів участі громадян в державному управлінні на загальнодержавному і місцевому рівні, державне сприяння формуванню демократичного типу правової і політичної культури, забезпечення незалежності судової влади, активний розвиток інститутів громадянського суспільства тощо. Всі ці проблеми мають фундаментальний характер і є безпосередньо пов'язаними з конституційним процесом. Одним зі свідчень цього є те, що практично усі ці питання стали предметом активних наукових дискусій в ході роботи Конституційної комісії.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати наступні висновки. По-перше, зважаючи на розвиток загального процесу європейської інтеграції України, слід визнати що його внутрішня логіка реалізується через процес правового реформування та зближення правових систем України та ЄС. Зазначене «зближення» пов'язане насамперед зі складним і глибинним процесом рецепції укра-

їнським законодавством базових правових цінностей, стандартів і принципів, які притаманні як європейському праворозумінню в цілому, так і європейській практиці державотворення і право творення. В процесі зазначених змін особлива роль відводиться саме конституції і конституційному праву, оскільки постаючи універсальною моделлю функціонування та організації держави і суспільства конституція містить у собі ті визначальні правові норми, цінності, принципи та ідеали, які, власне, й дозволяють говорити про спорідненість європейського та вітчизняного конституційного праворозуміння. По-друге, навіть якщо аналізувати процес європейської інтеграції поза конкретним контекстом перспектив підписання угоди про асоціацію, необхідно визнати, що зближення правових систем України та ЄС включає у себе не лише формально-юридичне конституційне визнання, але й гарантування реальності основних державотворчих цілей. Такими цілями є постання України як правової, соціальної і демократичної держави, яка вступає у рівноправні взаємовідносини з громадянським суспільством, сприяє його розвитку та забезпечує оптимальні умови для функціонування його інститутів. З цього погляду, «рух о Європи» означає у плані конституційної модернізації та триваючого нині конституційного процесу ніщо інше як наповнення практичним змістом усієї системи конституційних норм, що покликані утворити фундамент реального перетворення України на правову, соціальну і демократичну державу. По-третє, конституційний процес в Україні в аспекті її європейської інтеграції означає паралельне утвердження принципів правової держави та інститутів демократії, адже, як засвідчує європейська конституційна практика, саме демократія та демократичне врядування постають тією найбільш адекватною та оптимальною формою орга-

нізації публічної влади, яка здатна гарантувати верховенство права.

Звісно, фактор зовнішньої детермінації конституційного процесу не повинен абсолютизуватись, адже йдеться про розвиток конституційного права саме України, а також про Конституцію України. Утім, лише комплексний аналіз внутрішніх і зовнішніх детермінант конституційного процесу здатен надати цілісну та науково обґрунтова-

ну картину триваючої в Україні конституційної модернізації. ♦

Список використаних джерел

1. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенства права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // *Право України*. – 2011. – № 5. – С. 159-160.
2. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація / Р. Ф. Гринюк. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – С. 8.
3. Скрипнюк О. В. Правова держава в Україні: теоретична модель і практика реалізації на сучасному етапі / О. В. Скрипнюк // *Право України*. – 2010. – № 7. – С. 10.
4. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // *Право України*. – 2010. – № 4. – С. 11.
5. Яценко Р. Ю. Правотворчість в умовах перехідних суспільств як предмет теоретико-правового дослідження / Р. Ю. Яценко // *Юридична Україна*. – 2009. – № 6. – С. 24-31.
6. *Правовое государство и государственное устройство: поиск оптимума / Под общ. ред. А. Мацнева, Г. Шоллера*. – М.: Изд-во РАГС, 2011. – С. 95-96.
7. Тихомиров Ю. А. *Государство: Монография* / Ю. А. Тихомиров. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. – С. 66.
8. Пархоменко А. Г. *Конституционализм: становление и развитие в России* / А. Г. Пархоменко. – М.: МПСУ; Воронеж: МОДЭК, 2012. – С. 13.
9. Чиркин В. Е. *Конституционное право* / В. Е. Чиркин. – М.: Норма, ИНФРА-М, 2013. – С. 46.
10. Див. Аблязов Д. Е. Принцип верховенства конституції і позитивне законодавство / Д. Е. Аблязов // *Юридична Україна*. – 2006. – № 5 (41). – С. 28-35.
11. Скрипнюк О. В. *Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики* / О. В. Скрипнюк. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 186-191.
12. Скрипнюк О. В. *Конституція України та її функції: проблеми теорії і практики реалізації* / О. В. Скрипнюк. – К.: Академія правових наук України, 2005. – С. 58.
13. *Актуальные проблемы конституционного права / Под ред. В. П. Журавлева, А. Э. Чернокова*. – СПб.: ИВЭСПЭН, 2012. – Ч. 1. – С. 35.
14. Головатий С. *Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія* / С. Головатий // *Право України*. – 2011. – № 10. – С. 166-167.

15. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М.Козюбра // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 13.
16. Иванов В. В. *Теория государства* / В. В. Иванов. – М.: ВШЭ, 2010. – С. 191-192.
17. Раянов Ф. М. *Правовое государство и современный мир* / Ф. М. Раянов. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2012 – С. 89.
18. *Актуальные проблемы правовой теории государства* / Под ред. В. П. Малахова, А. И. Клименко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2013. – С. 150.

Надійшла до редакції 23.01.2016 р.

Яковлев А. Конституционный процесс в контексте европейской интеграции Украины: правовой аспект. В статье исследуется специфика конституционного процесса в современной Украине в контексте ее европейской интеграции. Автор обосновывает роль европейских правовых ценностей и правовых стандартов в процессе модернизации Конституции Украины, реализации принципов конституционализма. Особое внимание уделяется проблемам конституционного обеспечения устойчивого демократического развития Украины, создания надежных и эффективных конституционных механизмов обеспечения принципа верховенства права. Проанализировано состояние и перспективы развития конституционного законодательства Украины в части выполнения рекомендаций ЕС.

Ключевые слова: конституционный процесс, европейская интеграция, европейские правовые стандарты, европейские правовые ценности, демократия, верховенство права, конституционализм

Yakovlev A. Constitutional process in the context of european integration of Ukraine: the legal aspect. The article investigates the specifics of the constitutional process in modern Ukraine in the context of its European integration. The author substantiates the role of the European legal values and legal standards in the process of modernization of the Ukrainian Constitution, improving the principles of constitutionalism. Particular attention is paid to issues of constitutional ensuring of sustainable democratic development of Ukraine, the creation of reliable and efficient mechanisms for ensuring the constitutional principle of the rule of law. The position and prospects of development of Ukrainian constitutional law in the light of the EU recommendations implementation are analyzed.

Key words: constitutional process, European integration, European legal standards, European legal values, democracy, rule of law, constitutionalism.